

Faglige perspektiver i tilrettelagte kulturtilbud

Innhold:

Kvalitet og kontekst (2017)

av Nanna Kathrine Edvardsen og Line Austrud-Hjelle

Livskvalitet gjennom tilrettelagt kulturtilbud i musikk, dans og drama (2018)

av Line Austrud-Hjelle

Ressursorientert tilnærming i tilrettelagt kulturtilbud del 1 – Om ressurser, talenter og styrker (2018)

av Line Austrud-Hjelle

Ressursorientert tilnærming i tilrettelagt kulturtilbud del 2 – Om livsutfordringer og sykdom (2018)

av Line Austrud-Hjelle

KVALITET OG KONTEKST

Tekst: **NANNA KATHRINE EDVARSDEN / LINE AUSTRUD-HJELLE** Foto: **DISSIMILIS**

Nanna Kathrine Edvardsen holdt på en fagdag på Dissimilis Kompetansesenter et innlegg om kvalitet og kontekst. Hun har en mastergrad i drama- og kommunikasjon og jobber som instruktør ved kompetansesenteret. I denne teksten presenterer hun, sammen med fagkoordinator Line Austrud-Hjelle ved kompetansesenteret, noen hovedtrekk fra innlegget og reflekterer rundt temaet kvalitet og kontekst. I innlegget blir det sett i lys av konteksten, Dissimilisfestivalen.

KVALITETSKRITERIER

Smaksdommen er ikke logisk, ifølge Kant. Den er estetisk, og dermed også av subjektiv karakter. I et slikt lys er det umulig å bedømme kvaliteten av estetikk på en objektiv måte. Likevel kan det spores noen kvalitetskriterier knyttet til kunstfeltet og det kulturpolitiske systemet.

Sett fra et kulturpolitisk ståsted, bedømmes kvaliteten på scenekunst blant annet ut fra om det sees som godt håndverk og om det overholder definerte formale krav og forventninger i samtiden. I tillegg vurderes kvaliteten utfra hvorvidt man oppnår eksterne mål utover selve opptredenen eller kunstutøvelsen. Disse tre måtene å vurdere kvalitet på, gjenspeiler det professor Anne-Britt Gran kaller håndverksmessig, formalt og instrumentelt kriterier.

Disse kvalitetskriteriene er blant de som benyttes når det fra kulturpolitisk hold bevilges penger til kunstproduksjoner. Og kanskje er det ikke så utenkelig at også «den gjengse publikumer» vurderer ut fra liknende kriterier? Slike kvalitetskriterier synliggjøres gjennom og opprettholdes av kulturpolitikken. På denne måten er de med og former våre forestillinger om kvalitet. Grans perspektiver er slik sett interessante og relevante for Dissimilis arenaer for opptredener. For hvilke kvalitetskriterier er det vi og andre benytter oss av i evalueringen av scenebidragene? Er de i så tilfelle hensiktsmessige?

KVALITET OG KONTEKST

Kvalitetsopplevelsen styres blant annet av våre kulturelle forutsetninger. Måten vi bedømmer kvalitet på avhenger av kunn-

skaper om og forventninger til kulturopplevelsene. I møte med for eksempel Dissimilisfestivalen vil vi vurdere det som skjer på scenen ut fra en rekke forhold. Hva vet vi om Dissimilis som kulturorganisasjon? Hvilke erfaringer har vi med musikk og dans på store scener? Hvordan erfarer og vurderer vi denne formen for scenekunstfremføring på «åpen gate»? Og ikke minst – hva er vår kunnskap om og erfaring med mennesker med utviklingshemming og andre funksjonsnedsettelse?

Konteksten er på denne måten i aller høyeste grad avgjørende for bedømmelsen av kvalitet. I og med fremføringene alltid inngår i en eller annen sammenheng. Konteksten handler om sted. Men også om målgruppe sett i forhold til samtiden – det politiske og historiske klima – og bakgrunnen for aktiviteten som fremføres. Dissimilisfestivalen er i seg selv en selvstendig og særskilt kontekst. Aktører med utviklingshemming og andre funksjonsnedsettelse får en stemme i det offentlige rom, og den enkeltes kunstneriske og menneskelige ressurser frontes. Dette kan i seg selv gi viktige premisser for «den gjengse tilskuers» helhetlige opplevelse av kvalitet.

Når kvaliteten på Dissimilisfestivalens ulike bidrag skal vurderes, kan både håndverksmessige, formale og instrumentelle kriterier diskuteres som hensiktsmessige. Dissimilisfestivalen er en arena for musisk og kunstnerisk utfoldelse. Godt og profesjonelt håndverk presenteres, og nyskaping finner sted innen både metodikk og uttrykk. Festivalen handler om kulturelt mangfold og åpner for at mennesker med utviklingshemming og andre funksjonsnedsettelse synliggjøres som likestilte utøvere i det kulturelle landskapet. Og derigjennom kan høste respekt i samfunnet.

I et instrumentelt lys, kan det ovenstående vurderes ut fra betydningen deltakelsen fikk for den enkelte aktor. Kvalitet her forstått ut fra kriterier som opplevelse av mestring, sosial tilhørighet og økt livskvalitet. I hvilken grad ble dette oppnådd for Kari? For Ola? For Per?

Men hva med de håndverksmessige og formale – er disse hensiktsmessige kriterier? I en slik diskusjon er begrepene verdighet og kontekst sentrale. Festivalen er Dissimilis største årlige scene, midt i hjertet av Oslo. Publikum – de som har planlagt å være det og de tilfeldig forbigående. Med «retten til» å bedømme. Med «makten til» å opprettholde stigmatiserende holdninger. Her vil vårt ansvar for verdighet være sentralt. Hvordan kan vi legge til rette for at mennesker med utviklingshemming får reelle og de beste muligheter til å

presentere et godt håndverk? Hvordan kan vi gi rom for nyskapinge uttrykk?

RELASJONELL OG KONTEKSTUELL KVALITET

Rådende kvalitetskriterier i dagens scenekunstfelt kan imidlertid med fordel suppleres, mener Gran. Både med nye begreper og nye kvalitetskriterier. Hun foreslår noen pragmatisk-estetiske kriterier som er kontekst- og effektfølsomme og idé- og kommunikasjonsorienterte. Kvaliteten kan også vurderes på bakgrunn av hvorvidt en kunsthending blir gjort til gjenstand for debatt og refleksjon.

Dette er interessant. Nettopp fordi Dissimilisfestivalen, som alle kulturarrangementer, er et kommunikativt møte mellom aktører og tilskuere. Et møte der utøverne deltar både i kraft av og på tross av sin usedvanlighet. Slik betinges kvalitetsbedømmelsen av bidragene på Dissimilisfestivalen også av våre forkunnskaper om – og forventninger til annerledes mennesker. I dette henseende har kunstutøvelsens kontekst – dens hvem, hvor og hvorfor – avgjørende betydning. For hva skjer når mennesker betrakter og opplever hverandre i andre kontekster enn de er vant til? Og hva skjer når noen som ofte marginaliseres blir gitt en stemme i det offentlige rom?

I dagens samfunn er det ikke alle historier som blir hørt og ikke alle erfaringer og perspektiver som verdsettes. Mennesker med en utviklingshemming har ofte ikke de samme mulighetene til kommunikasjon og utfoldelse i det sosiale rommet som mennesker uten funksjonsnedsettelse. Blant annet fordi forestillinger knyttet til funksjonshemming er med på å strukturere hva som er korrekt eller forsvarlig sosial samhandling for individet.

Hva angår vurderingen av kvalitet, vil kanskje relasjonene og kommunikasjonen som oppstår mellom utøverne og tilskuerne på Dissimilisfestivalen være like relevante kriterier som de håndverksmessige, formale og instrumentelle? På festivalen dannes nettopp nye relasjoner mellom aktører og publikum, der blant annet fordommer settes i spill og utforskes. Der det kommuniseres på tvers av funksjonsnivå.

På hvilke måter berøres publikum, og hvordan bidrar de til medskapning i form av reaksjoner og uttalte refleksjoner i etterkant? Hva slags mening skapes i det kommunikative her-og-nå-møtet og i eventuelle diskusjoner i festivalens kjølvann? Hvordan påvirker erfaringer fra Dissimilisfestivalen deltakernes forståelseshorisont og meningssystem?

Kanskje kan kvaliteten på festivalens

bidrag også vurderes på bakgrunn av hvilke effekter som produseres i møtet mellom scene og «sal»? I og rundt scenen. Men også ut fra den generelle stemningen festivalen genererer. Kan hende er det mest treffende å hevde at Dissimilisfestivalen er en arena for mangefasettert kvalitetsforståelse – akkurat som mennesket?

Kilder

- Bourdieu, P. (1979). "Innledning" til *Distinksjonen*. I K. Bale, & A. Bø-Rygg (Red.), *Estetisk teori - En antologi* (s. 378-396). Oslo: Universitetsforlaget.
- Gran, Anne-Britt. (2014). *Kunstneriske kvalitetskriterier i praksis - om kulturpolitiske penger, pliktetikk og kunstnerisk pragmatikk*. I. Sekkelsten, Ådne (red.) *Scenekunsten og De Unge*, s. 266-273. Scenekunstbruket. Oslo.
- Kuppers, P. (2003). *Disability and Contemporary Performance - Bodies on edge*. New York: Routledge.
- Langellier, E. E. & Peterson, K. M. (2006). *The performance turn in narrative studies. Narrative inquiry*, 16, 173-180.
- Kant, Immanuel. (1790). *Fra Krittikk av dømmekraften*. I K. Bale, & A. Bø-Rygg (Red.), *Estetisk Teori - En antologi* (s. 56-93). Oslo: Universitetsforlaget.
- Bjørkås, Svein. (2000) *Norsk Kulturråd*. Link: <http://www.kulturradet.no/documents/10157/83c7cd75-8efc-46ac-a771-0fac59bbbd43>

LIVSKVALITET

Gjennom tilrettelagt kulturtilbud i musikk, dans og teater

Et av Dissimilis Kompetansesenters tre formål er å bidra til økt livskvalitet og respekt for mennesker med utviklingshemming og andre funksjonsnedsettelse. Her ligger et ansvar knyttet til aktivitetene våre – tilrettelagt undervisning, arrangementer og konserter og fagstoffet Kompetansesenteret utvikler og formidler.

Tekst: **LINE AUSTRUD-HJELLE / LIV BAKKE KVINLOG** Foto: **THOMAS TORHEIM**

LINE AUSTRUD-HJELLE
Fagansvarlig Dissimilis Kompetansesenter

I forrige magasin presenterte jeg Kompetansesenterets nye dagtilbud «På Grensen til Allsang» og måten vi jobber for å fremme livskvalitet gjennom fire potensielt sårbare områder; tilhørighet, handlemuligheter, anerkjennelse og verdighet og mening.

I denne artikkelen skal vi se litt nærmere på temaet «livskvalitet» ved hjelp av relevante kilder for tilrettelagt kulturtilbud i musikk, dans og teater.

ØKENDE INTERESSE FOR LIVSKVALITET

Livskvalitet og lykke er områder som har fått stor oppmerksomhet de siste årene innen alt fra politikk, academia og helse til populærkultur og media. Både på individ- og samfunnsnivå er «jakten på det gode livet»¹ i fokus. Et Google-søk på «livskvalitet» gir resultatet 2.9 mill. treff, mens avgrensningen «livskvalitet kultur regjering» viser 82.400 treff. Vi kan si det er «innafor» å være opptatt av livskvalitet.

HVA ER LIVSKVALITET?

Livskvalitet handler jo om det gode liv. Men hva som er godt for én, er ikke nødvendigvis det samme for en annen. Livskvalitet rommer mange sider ved et menneskets liv,

og begrepet har derfor ingen entydig eller offisiell definisjon. Likevel fins en allmenn enighet om at livskvalitet er noe mer enn materiell velstand og et liv uten sykdom.

Professor Even Ruud, som har skrevet flere artikler og bøker om temaet livskvalitet, musikk og kulturarbeid, formidler at livskvalitet handler om hvordan den enkelte opplever livet man lever². Andre peker på at begrepet belyser egenskaper eller verdier som er av betydning for et godt liv³. Vi kan på den måten se konturer av hvordan livskvalitet skiller seg fra «levestandard», med sine mer faste, objektive mål.

Går vi til folkehelseinstituttets nettsider⁴, fylles livskvalitet med innhold som å oppleve glede, mening og tilhørighet, samt en personlig følelse av engasjement og mestring. Livskvalitet sees på denne måten som en viktig verdi i selv, i tillegg til det å bidra til helserelaterte gevinster.

«Fokus på livskvalitet er derfor viktig i det moderne folkehelsearbeidet»

KJENNETEGN VED LIVSKVALITETSBEGREPET

For å få et overblikk, kan det være nyttig å peke ut noen sentrale sider ved begrepet. Ruud (2005) har i sin bok «Varme

øyeblikk» gjort nettopp det, og i listeform kjennetegnes begrepet livskvalitet ved:

- Individuell opplevelse av egen livssituasjon
- Multidimensjonalt begrep - omhandler flere sider ved livet, som fysiske, psykologiske og sosiale
- Ladet begrep basert på den enkeltes forventninger, meninger og verdier
- Fire sentrale tolkninger – velstand, lykke, meningsfullhet og handlingsfrihet

DIMENSJONER VED LIVSKVALITET

Som vi ser, kan livskvalitet som begrep ha ulikt innhold, og det er derfor nødvendig å avklare eller definere sentrale områder for det arbeidet vi står i.

Ved Kompetansesenteret ønsker vi gjennom våre aktiviteter å bidra til økt livskvalitet for mennesker med utviklingshemming og funksjonsnedsettelse. Hvilken forståelse har vi da av livskvalitet? Hva mener vi med livskvalitet?

I teksten «På Grensen til Allsang» reflekterte jeg over tilbudet i lys av områdene tilhørighet, handlemuligheter, anerkjennelse og verdighet og mening. Fire aspekter eller dimensjoner som vi ser på som vesentlige for deltakernes opplevde livskvalitet.

Bakgrunnen for ståstedet, er to relevante prosjekter, som jeg her kort vil presentere.

Silje Ask, administrasjonssjef ved Dissimilis Kompetansesenter, utførte i 2016 en masterstudie om «Deltakelse og livskvalitet»⁵. I intervju med elever og foreldre ved Dissimilis tilrettelagte kulturtilbud, undersøkte hun hvilken betydning deltakelsen har for elevenes livskvalitet. Intervjuene, sammen med teori og forskning, peker i retning av sentrale dimensjoner; sosial tilhørighet, anerkjennelse/verdighet og mestring. Basert på et menneskesyn hvor hver enkelt er unik og har krav på å bli respektert, finner Ask at opplevelser av sosial tilhørighet, verdighet og mestring gjennom deltakelse bidrar til økt livskvalitet. I motsatt fall vil sosial isolasjon og en mangel på opplevelse av anerkjennelse og mestring ha negativ innvirkning på deltakernes opplevelse av livskvalitet.

I masterstudien støtter Ask seg blant annet til Even Ruuds forskning. På midten av 90-tallet gjennomførte Ruud en studie om musikk og identitet. Han intervjuet musikkterapistudenter og kartla på hvilken måte musikkopplevelser er med på å gi opplevelser av kontinuitet og tilhørighet. Med en intervjuanalyse sett ut fra musik-

kopplevelsens betydning for livskvalitet, fremkom et tydelig mønster. Livskvalitet henger sammen med handlemuligheter, vitalitet, tilhørighet og mening (i Ruud 2005).

KULTUR, FRIVILLIGHET OG LIVSKVALITET

Når vi nå har sett litt på hva vi som Kompetansesenter legger i begrepet livskvalitet, kan et naturlig oppfølgingsspørsmål være; Hvilken betydning kan tilrettelagte kulturtilbud ha for livskvalitet?

Spørsmålet er naturlig nok ikke enkelt å besvare, verken for praktikere eller forskere. Sammenhengen mellom kultur og livskvalitet er mangefasettert, og berører høyst individuelle aspekter, og det er et klart behov for mer belysning av området.

Ett viktig bidrag, er Jill Loga sin kunnskapsoversikt over forskning som undersøker betydningen av kultur og frivillighet for livskvalitet, helse og trivsel⁶. På oppdrag fra Kulturdepartementet, kartlegger hun hvilken betydning kultur og frivillighet kan ha for samfunnet og for det enkelte individet. Loga forteller at det på samfunnsnivå ikke er tvil om at kultur og frivillighet er svært viktig for lykke⁷. Orga-

nisasjonene er en arena for å danne sosiale forbindelser, og fungerer som «skole i demokrati» for den oppvoksende slekt. Slike «lykkelige samfunn» beskrives som demokratiske, tillitsfulle, stabile og inkluderende og har en desentralisert myndighet. Kultur og frivillighet sees her som både årsak og virkning for den gode livskvaliteten i samfunnet.

På individnivå er det mer problematisk å påvise rene årsakssammenhenger fordi det er vanskelig å isolere utslagsgivende enkeltfaktorer for lykkenivået. Men Ask (2016) formidler at Loga likevel finner samvariasjoner mellom deltakelse på aktiviteter innen kultur og frivillighet og økt livskvalitet:

«Basert på lykkeforskningens formål, med fokus på det forebyggende og lykkefremmende, mener Loga det er mye som tyder på at kultur og frivillighet utgjør viktige kilder til økt livskvalitet både for den enkelte og i arbeidet med å skape et bedre samfunn» (I Ask 2016:16).

Professor Even Ruud understreker betydningen frivillige organisasjoner har knyttet til utvikling av sosial kapital, hvor denne sosiale siden regnes for å være den viktigste faktoren i det å oppleve velvære i livet.

DISSIMILIS OG LIVSKVALITET FOR DEN ENKELTE

Silje Ask (2016) gir på sin side et viktig bidrag på individnivå. Hennes studie viser

hvordan deltakelse i Dissimilis tilrettelagte kulturtilbud har betydning for den enkelte elevs opplevelse av livskvalitet, forstått gjennom de tre sentrale dimensjonene.

I samtaler med Ask beskriver foreldre hvordan deltakelsen i Dissimilis er viktig for å oppleve tilhørighet, knytte vennskap og utvikle sosiale nettverk:

«Ja det er samholdet som gjør at hun gleder seg, følelsen av å ha venner. For hun er egentlig ganske ensom ellers. Det er bare på Dissimilis der hun føler at hun kanskje har noe til felles. Det fellesskapet, de har musikken, og de har gleden og sangen og det har hun ikke med andre.»

Det å kunne delta på lik linje med andre og «passe inn», blir også tematisert. Anerkjennelse, verdighet og mestring, derav handlemuligheter, trekkes frem som betydningsfullt ved deltakelsen i Dissimilis. To elever beskriver sine erfaringer slik:

«Om ikke Dissimilis hadde vært, så er det nok mange som ikke hadde fått brukt talentene sine. For at i vanlige musikkmiljø, der kommer jo ikke vi med funksjons-hemminger inn.»

«Ja, jeg har det, blitt mye flinkere til å syngje. Også lærer jeg vanskelige sanger, utfordrende, og det er jeg veldig fornøyd med.»

Uttalelsene understøttes av foreldre som beskriver hva det betyr, og hvordan de kan være stolte av barnet sitt på en helt ny måte:

«For oss har det betydd masse, helt utrolig. For det første har det betydd at gutten vår har det bra, altså det å finne en aktivitet han har det kjempefint i, det gir oss jo veldig mye. Også har det gjort mye for oss foreldre, sånn som å være stolt av han på en måte, sånn på en helt annen måte enn i andre situasjoner.»

EN AVSLUTNING OG VEIEN VIDERE

Vi kan se at praksisfortellinger, understøttet av forskning, peker i retning av at Dissimilis tilrettelagte aktiviteter er med på styrke deltagerens livskvalitet gjennom økt tilhørighet, anerkjennelse og mestring. På denne måten er vi med og bidrar innen moderne folkehelsearbeid på et område som anses ytterst viktig.

Jeg vil avslutte artikkelen med Ask (2016) sine sammenfattende ord, som gir retning for Dissimilis sin videre vei:

«En naturlig konsekvens for organisasjonen vil være å bruke kunnskapen til å videreutvikle strategier, ledelse og praksis på en måte som tar vare på og styrker disse sidene ved deltakelsen. Opplevelsene av sosial tilhørighet, mestring og verdighet bygger på muligheten for deltakelse. Deltakelse blir med dette en metode, samtidig som det kan anses som en verdi i seg selv. Et viktig satsningsområde for organisasjonen vil derfor være å legge til rette for vedvarende og økt deltakelse.»

KILDER

¹ Loga, Jill (2010) Livskvalitet. Betydning av kultur og frivillighet for helse, trivsel og lykke. En kunnskapsoversikt.

² Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor. Oslo/Bergen.

³ Ruud, Even (2005) Varme øyeblikk. Om musikk, helse og livskvalitet. Unipub forlag. Oslo.

⁴ Wahl og Hanestad i Ask (2016) www.fhi.no/fp/psykiskhelse/psykiskhelse/livskvalitet-og-trivsel-i-norge/

⁵ Ask, Silje (2016) Deltakelse og livskvalitet. En kvalitativ studie om betydningen av deltakelse i den frivillige organisasjonen Dissimilis for livskvalitet. VID vitenskapelige høyskole.

⁶ <https://brage.bibsys.no/xmlui/handle/11250/2445364>

⁷ <http://www.samfunnsforskning.no/sivilsamfunn/aktuelt/nyheter/kultur-og-frivillighet-viktige-kilder-til-livskvalitet.html>

RESSURSORIENTERT TILNÆRMING I TILRETTELAGT KULTURTILBUD

Om ressurser, talenter og styrker

I de to siste magasinene har vi belyst hvordan elevenes livskvalitet kan styrkes gjennom handleutfoldelse, verdighet, tilhørighet og mening. Men hvilke fokus og arbeidsmåter har vi tro på vil gi disse mulighetene gjennom et tilrettelagt kulturtilbud innen musikk, dans og teater?

Tekst: **LINE AUSTRUD-HJELLE** Foto: **LINE AUSTRUD-HJELLE / THOMAS TORHEIM**

Ved å være løsningsorienterte, fremfor problemfokuserede, vil noen si, og rette blikket mot det eleven får til. Andre vil legge til hvor viktig det er å få frem skjulte kunstneriske talenter, styrker eller ressurser. Samlet peker det mot en «ressursorientert tilnærming», som er temaet for denne og faghjørnets neste artikkel. Med denne første artikkelen ønsker jeg å bidra til økt kunnskap og refleksjon gjennom en utforsking av de tre ofte anvendte begrepene; ressurser, talenter og styrker.

LINE AUSTRUD-HJELLE
Fagansvarlig Dissimilis Kompetansesenter

INSPIRASJON MÅ TIL

Hovedinspirasjonskilder er musikkterapeut og forsker Randi Rolvsjord og psykolog og forsker Martin Seligman. Rolvsjord har utforsket et ressursoorientert perspektiv på musikkterapi i psykisk helsearbeid, sammenfattet i artikkelform i 2008. Seligman er kjent for sitt bidrag innen positiv psykologi, blant annet med boken «Ekte lykke – om positiv psykologi i praksis» (2009), hvor han skriver om begrepene talenter og styrker.

BEGREPET «RESSURS»

Rolvsjord (2008) viser til at begrepet «ressurs» ofte brukes i forbindelse med økonomi, hvor det handler like mye om å ha tilgang til noe, som å ha det i egne hender. Overført til vår sammenheng, tilrettelagt aktivitetstilbud, kan ressurser forstås både direkte og indirekte. Det kan handle om det eleven har i seg selv i form av personlige egenskaper og ferdigheter. Men også om det han eller hun har tilgang til gjennom sitt sosiale nettverk, sin kultur, sitt kulturtilbud og storsamfunnet i sin helhet.

PERSONLIGE RESSURSER

Hva kan de personlige, direkte ressursene dreie seg om? Hva har deltakeren av ressurser i seg selv?

Her kan vi tenke på alt fra fysiske og kognitive forutsetninger, til kunstnerisk potensial og sosial kompetanse. Ser vi dis-

se funksjonene samlet, rettes fokuset mot elevens totale ressurser og «det hele mennesket», og det er viktig for oss i Dissimilis å ta denne helheten i betraktning. Samtidig, fra en annen synsvinkel, vet vi noe om betydningen av de mer enkeltstående personlige ressursene. De uventede, gode egenskapene som slår ben under begrensede forutinntattheter. Vi ser mennesker med utviklingshemming og funksjonsutfordringer som kunstnerisk presterer og berører, i undervisningstimer, på huskonserter og på de store scenene. Prestasjoner langt utover forventet funksjonsnivå, som beveger oss dypere enn noe annet.

Dissimilis videoportrett «Emil» er ett eksempel. Emil er en ungdom med store tilleggsvansker, som gjennom Dissimilis kulturtilbud utvikler seg og presterer musikalsk. På sitt «klaver av klangbjeller» imponerer han et stort publikum, og mor, som intervjues i portrettet, uttaler blant annet treffende om personlige ressurser:

«Alt det Emil kan, skal han egentlig ikke kunne. Og det betyr jo at man aldri, aldri, aldri må bare trekke slutninger av en lærebok. Man er nødt til å se det enkelte individet. Det er det som er det viktige i det hele. Det finnes noe i oss alle.»

Vi må derfor fortsette med å lete og spørre. Hva er elevens beste kunstneriske og menneskelige egenskaper, og hvordan kan vi legge til rette for at eleven kan skinne?

YTRE RESSURSER

Her kan det være nyttig å se nærmere på deltakerens ressurser knyttet til det å ha tilgang til noe, slik Rolvsjord (2008) belyser. De ytre ressursene dreier seg da om alt fra de materielle i form av instrumenter, rekvisitter og øvingslokaler til de dynamiske menneskelige ressursene; band, dans- og teatergruppe eller musikk- og helsegruppe. Og deriblant også du og jeg, som er instruktører og daglige tilretteleggere av de kunstneriske tilbudene.

Metodisk kan alle disse ytre ressurser sees som verktøy og redskaper i elevens kunstneriske og menneskelige utvikling, hvor tilgangen til ressursene og kvaliteten på disse får betydning. Særlig viktig mener jeg det er å tenke over vår sentrale rolle som instruktører. Vi har kanskje alle hørt historiene om «den betydningsfulle andre» som utgjorde en forskjell?

I kraft av å være elevens ytre ressurser, blir vår evne til å se og handle avgjørende. Et par relevante spørsmål her kan være: Hva i eleven er det vi skal se etter og handle på? Og hvilke ressurser i oss selv kan ha betydning for vår evne til å se og handle?

INDRE RESSURSER SOM STYRKER OG TALENTER

Vi skal nærme oss disse faglige utfordringene ved å utforske de «indre» menneskelige ressursene i form av «talenter og «styrker». Tidligere har jeg oppfordret deltakere på

kurs til å gi respons på hva de legger i disse to begrepene, og interessante diskusjoner har oppstått. En gjenganger er at et «talent» og en «styrke» ikke er helt det samme. Likevel anvender vi begrepene noe tilfeldig, og kan ikke helt sette fingeren på hva som skiller disse, og hva vi legger i det enkelte begrepet. En deltaker hadde det imidlertid ganske klart for seg. Hun mente et talent er medfødt, mens en styrke mer er noe vi utvikler, og foregrep med dette Seligman (2009) sitt ståsted. Seligman beskriver talenter og styrker som to ulike former for egenskaper i mennesket, hvor «talenter» nettopp sees som medfødte egenskaper vi ikke selv velger, mens «styrker» utvikles og bygges opp, selv på «skrøpelig grunn».

MEDFØDTE TALENTER

Talenter, forstått på denne måten, er noe vi har eller ikke har som opptrer forholdsvis automatisk, og Seligman nevner «absolutt gehør» som ett eksempel. Ved Kompetansesenteret har vi flere elever med dette talentet, og nylig fikk jeg overvære en demonstrasjon i en undervisningstime. Instruktøren synger ut en vilkårlig tone, hvorpå eleven, som kun er et barn, spiller eksakt samme tone på pianoet. Øvelsen gjentas med krevende intervaller, og eleven treffer hver gang. For øvrig har barnet store funksjonsutfordringer, lik mange av våre elever, men innehar fullt ut hva Seligman kaller et «ekte» musikalsk talent.

Seligman skriver også om «skinn» av talent. Egenskapen er da ikke like fremtredende, og individet har derfor ikke forutsetning for å nå de samme høydene som den med det «ekte» talentet. Forsetter vi på «gehørinjen», kan vi se for oss hvordan ikke alle har like muligheter som den med absolutt gehør. Kanskje noen av oss har et «skinn» av gehørtalent, og med stor innsats kommer vi et godt stykke på vei, men sannsynlig utvikler vi ikke absolutt gehør. Andre hører ikke forskjell på toner, selv etter øvelse. På denne måten er vi ulikt utstyrt gjennom genetiske forutsetninger.

TALENT, UTVIKLING OG VALG

I hvilken grad kan vi utvikle talenter, i og med de er medfødte og opptrer forholdsvis automatisk? Her fins naturlig nok mange svar, og praktikere og teoretikere vil ha ulike oppfatninger. Seligman, som er inspirasjonskilde for denne artikkelen, mener vi kan forsterke talenter, men han ser det mer som en «finpussing» av en eksisterende egenskap, med relativt små forbedringer. På hvilke måter kan vi da forstå Emil sin formidable utvikling og Dissimilis øvrige erfaringer med «talentu- utvikling»?

Denne tilsynelatende selvmotsigelsen, tenker jeg er hensiktsmessig å se i lys av tre aspekter. For det første vet vi jo ikke hva Seligman legger i «små forbedringer». Imidlertid er det kjent at selv personer som

FOTO: THOMAS THORHEIM

er «født til» å danse, spille teater, synge og spille instrumenter, gjerne jobber hardt for å utvikle talentene sine optimalt. For det andre tror jeg selvmotsigelsen dels kan belyses gjennom Seligmans teori om egenskapene «styrker», noe vi kommer tilbake til. For det tredje har det å gjøre med forståelsen av konkrete valg knyttet til talentet.

Seligman understreker at det å ha et talent innebærer valg knyttet til hvorvidt man skal finpusse det, og hvor man skal bruke talentet. Innen tilrettelagt kulturarbeid mener jeg i tillegg det finnes et essensielt tredjevalg. Hvorvidt og i hvilken grad vi omgivelser gjør en hensiktsmessig innsats for oppdagelse, videreutvikling og anvendelse av talenter til elevens glede og samfunnets berikelse (2). «Emil» og «elevens med absolutt gehør» er helt avhengige av innsatsen til de rundt, og her er vi ved et viktig veiskille. For hva skal til for at elevene får oppleve denne økte handleutfoldelsen og verdigheten, som igjen fører med seg både meningsopplevelser og erfaringer av tilhørighet?

Jeg tenker det kan være interessant belyse spørsmålet ved å se til Seligmans forskning på «styrker» som veier til «ekte lykke».

HVA ER STYRKER?

Styrkene, til forskjell fra talentene, er «moralske» egenskaper fordi disse direkte involverer vilje og personlig ansvarlighet, og tilegnes først og fremst gjennom øvelse og utholdenhet. Gjennom styrkene bygger vi en «god karakter», og tre kriterier kan hjelpe oss med å gjenkjenne en styrke i en selv, i elever og kolleger:

- egenskapen sees i mange situasjoner, den er blitt «et trekk» ved individet
- egenskapen er verdifull i seg selv og fører ofte til gode konsekvenser
- egenskapen verdsettes i nesten alle kulturer i hele verden

Seligman forteller at når en person utviser en styrke, blir ikke de rundt mindre av den grunn, de blir oppløftet og inspirert, og det oppstår en vinn – vinn situasjon.

INNSATS GJENNOM STYRKER

Men hvilke styrker er det tale om, og hva har de å gjøre med et tilrettelagt kulturtilbud innen scenekunst? Seligman beskriver 24 styrker (2009: 127-166) som jeg mener har mye for seg i vårt arbeide. Direkte, som veier til «ekte lykke» og økt livskvalitet, men også indirekte, som redskaper i både elevens og instruktørens innsats for «talentutvikling».

En gruppe av styrker er de som bygger opp under karakteren «visdom og kunnskap» gjennom egenskaper som nysgjerrighet og interesse for omverden, oppfinnsomhet, kreativitet og fordomsfriheten, med sin evne til å undersøke ting fra flere sider. Vi kan spør oss hvor mange talenter vil oppdages uten slike styrker? Og i hvilken grad vil elevene oppleve verdighet, om ikke vi evner å åpne opp og se ting på nye måter?

Andre styrker er de som bygger opp under «menneskelighet og kjærlighet» som vises ved vennlighet, sjenerøsitet, og i det å elske og tillate seg å bli elsket selv – og styrker som har å gjøre med det å «overskride egne erfaringsgrenser» – sans for skjønnhet, lekenhet og humor, livsglede, entusiasme og håp. Igjen kan vi utforske eget arbeidssted, og spør hvordan det står til med disse styrkene blant oss instruktører og elever. Det som kommer først til meg, er hvordan mange av egenskapene er veldig gjenkjennelige i mine enkeltelever og elevgrupper. Og kanskje har jeg med flere noe å lære her av barna, ungdommene og de eldre vi jobber med?

Et ekstra sterkt møte med styrker har jeg fått gjennom å se og høre en av våre elever «rappe» låten «Styggen på ryggen» på små og store scener. Låtens budskap,

og især frasen «du kommer ingen vei her i livet», gir perspektiv som motsats til det å oppleve seg elsket og kjenne håp. Elevens fremføring viser for øvrig til «styrkegruppen» som bygger karakteren «mot», som handler om utøvelse av vilje for å nå nye mål til tross for stor motgang – og vågemotet som trosser utfordringer, smerte og vanskeligheter. Nå er vi også midt i samfunnsengasjementet og «rettferdighetskarakteren», som er opptatt av å gi alle en lik sjanse.

EN AVSLUTNING

I denne har artikkelen har jeg utforsket en ressursorientert tilnærming innen tilrettelagt kulturtilbud gjennom begrepene ressurser, talenter og styrker. Vi har sett hvordan elevens personlige ressurser og de ytre ressursene virker sammen, hvor totalfunksjon og helhet er viktig, men likevel ikke må skygge for oppdagelse og utvikling av mer enkeltstående, medfødte kunstneriske talenter. Styrkene, på sin side, er egenskaper som tilegnes, og gir opplevelser av «ekte lykke» i seg selv. Men styrker kan også fungere som redskaper, hvor kreativitet, entusiasme, humor og vågemotet støtter opp under talentutviklingen. Tar vi andres velferd og rettigheter på alvor, kan negative dommer brytes ned og mennesker med utviklingshemming og funksjonsutfordringer får økt livskvalitet gjennom opplevd handleutfoldelse, verdighet og mening.

Kilder

- (1) Dissimilis videoportrett «Emil»
- (2) Konvensjon om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne, 2008:26-27
- (3) Rolvsjord, Randi (2008) En ressursorientert musikkterapi. Gro Trondalen og Even Ruud (red.) Perspektiver på musikk og helse, s. 123-139. NMH-publikasjoner. Oslo.
- (4) Seligman, Martin (2009) Ekte lykke. Positiv psykologi i praksis. Universitetsforlaget. Oslo.

RESSURSORIENTERT TILNÆRMING I TILRETTELAGT KULTURTILBUD – DEL 2

Om livsutfordringer og sykdom

I vårens Dissimilismagasin belyste vi del 1 av temaet «en ressursorientert tilnærming i tilrettelagt kulturtilbud». Vi så hvordan elevenes personlige og ytre ressurser virker sammen i en helhet, hvor totalfunksjon er viktig, men likevel ikke må skygge for oppdagelse av mer enkeltstående, medfødte kunstneriske talenter. Styrker, som kreativitet, vågemot og humor, kan på sin side tilegnes og bygge en «god karakter» som gir glede og kan støtte opp under talentutviklingen.

Tekst: **LINE AUSTRUD-HJELLE** Foto: **LINE AUSTRUD-HJELLE / THOMAS TORHEIM**

I denne artikkelen del 2 skal vi utforske livsutfordringenes plass i et ressursorientert perspektiv, og belyse hva vi kan tilby gjennom en ressursorientert tilnærming i møte med sykdom og utfordringer.

LIVSUTFORDRINGER OG SYKDOM

I Dissimilis jobber vi med barn, unge og voksne som oppsøker oss fordi situasjonen deres er «annerledes». Mange har en

LINE AUSTRUD-HJELLE
Fagansvarlig Dissimilis Kompetansesenter

psykisk utviklingshemming, og flere av elevene har fysiske utfordringer, hvor sykehusinnleggelses og operasjoner kan være en del av livet.

Erfaring og forskning viser også at mennesker med utviklingshemming er ekstra sårbare for å streve med sin psykiske helse og sitt sosiale liv⁽¹⁻²⁾. Livsutfordringer og sykdom er på denne måten en naturlig del av tilrettelagt kulturaktivitet, og kan møtes på mange ulike måter. Vår erfaring er at en ressursorientert tilnærming kan være en god vei, og sammen skal vi se litt på hva dette kan innebære.

ET RESSURSORIENTERT UTGANGSPUNKT

Musikkterapeut og forsker Randi Rolvsjord⁽³⁾, som er artikkelens hovedkilde, har utforsket et ressursorientert perspektiv på musikkterapien innen psykisk helsearbeid, og har sammenfattet noen essensielle og noen ikke-akseptable prinsipper. Disse er ikke direkte overførbare til vår kontekst, men oppleves nyttige som inspirasjon. I et ressursorientert perspektiv, slik Rolvsjord formidler, er det eksempelvis et ikke-akseptabelt prinsipp å ha et sterkt fokus på sykdom. Men problemer og negative følelser som kommer frem i musikkterapien

bør ikke neglisjeres, og kan reflekteres over verbalt og musikalsk. Ett av de unike og essensielle prinsippene er imidlertid å fokusere på klientens ressurser og potensialer. Hvordan kan vi forstå dette i rammen av et tilrettelagt kulturtilbud?

TILRETTELAGT KULTURTILBUD I ET LIVSKVALITETSPERSPEKTIV

I faghjørnet har vi tidligere pekt på hvordan økt livskvalitet er et overordnet mål for Dissimilis virksomhet, hvor handlemuligheter, verdighet og tilhørighet står sentralt. Dette innbefatter et menneskesyn hvor vi møter hele mennesket. Elevene søker våre tilrettelagte kulturtilbud med hele seg, ikke som biter og deler. Livsutfordringene er der, og vi ønsker å ta det enkelte menneskets situasjon på alvor, hvor vi anerkjenner problemene og ikke unngår vanskelighetene. Imidlertid innebærer ikke det å fokusere på utfordringene, men snarere å møte disse gjennom utvikling og anvendelse av ressurser, styrker og talenter.

Å MØTE UTFORDRINGENE GJENNOM RESSURSER

Som et tilrettelagt kulturtilbud i frivillighetssektoren, er vi med i det forebyggende

Ett av de unike og essensielle prinsippene er imidlertid å fokusere på klientens ressurser og potensialer.

arbeidet. I skjæringspunktet mellom flere fagområder, går musikk, dans og teater hånd i hånd med helsefokus gjennom pedagogiske og terapeutiske tilnærminger.

I samsvar med et ressursorientert perspektiv ønsker vi å møte elevene der «de er» og på det de er opptatt av, også de vanskelige følelsene. Undervisningen bør derfor romme muligheten til å uttrykke tristhet og frustrasjon, men gjerne gjennom bruk av ressurser.

Eksempelvis kan temaer knyttet til livsutfordringer speiles i kunstuttrykkene, hvor elever og instruktører anvender styrker og talenter til å romme vanskelig-

hetene gjennom sangvalg, formidlingsuttrykk, sangskrivning og i utformingen av dans- og teater. Særlig verdifullt blir dette for mennesker som har reduserte muligheter for verbal kommunikasjon. Som en elev hos oss, hvor dansen har utviklet seg til å bli en viktig ressurs som en formidlingskanal på små og store scener.

Mange positive erfaringer finner sted i undervisningsrommet, og ikke alle våre elever har forutsetninger for eller glede av å opptre for et stort publikum. Der og da i det nære og trygge, opplever vi hvordan det musiske fellesskapet kan skyve mørke gardiner til side. Elever kan komme til timen, slitne, nedstemte eller med noe

Noen av sangerne i Superkidza.

aggresjon, og gå ut igjen tilsynelatende mer tilfredse, oppstemte og oppglødde. Kanskje var det et leket og groovy samspill med elever og instruktører som åpnet døra for gleden. Eller kanskje var det favorittsangene og det å synge sammen i et anerkjennende fellesskap, som slapp lyset inn, i alle fall for en stund. Slike gode måter å være sammen på, er gjerne i musikkterapien beskrevet som «gyldne øyeblikk» og «meaningfull moments»⁽⁴⁾.

RELASJON, VENNSKAP OG TILHØRIGHET

Mennesker med utviklingshemming er, som nevnt, ekstra sårbare i møte med det sosiale livet, og våre elever er ingen unntak. I Dissimilis ser vi, hvor elever og pårørende også formidler, hvordan deltagelsen i musiske aktiviteter fører med seg opplevelser av gode fellesskap, tilhørighet og utvikling av vennskap⁽²⁾. Professor i musikkterapi og musikkvitenskap, Even Ruud⁽⁵⁾, understreker denne betydningen frivillige organisasjoner har for individets utvikling av «sosial kapital», som regnes å være den viktigste faktoren til å oppleve velvære i livet. Vår evne til å danne relasjoner, støtte og avlaste hverandre, motvirker isolasjon, som synes å være fiende nummer en for helsen. Han sier musikkgrupper ofte er møte-

plasser som tilbyr tettere fellesskap, hvor mennesker knytter kontakter og utvikler sosiale nettverk.

Anne Balsnes⁽⁶⁾, som er korforsker, beskriver hvordan også den konkrete deltagelsen i sang gir opplevelse av kollektiv samhörighet gjennom aktivitet med felles puls. Det gjør gjerne noe med oss sosialt å være del av musikkens felles grunnrytme.

I Kompetansesenterets kor «Superkidza», som startet opp høsten 2017, møtes barn og unge på tvers av ulike funksjonsnivå. Musikk og lek er da vår felles inngangsport til et inkluderende fellesskap. Vi synger morsomme, kule og groovy sanger, sanger med fokus på «vi» og vennskap, og leker masse sammen. Målet med aktivitetene er samarbeid og humor, fremfor konkurranse med vinnere og tapere. Gjennom en slik tilnærming ser vi at elevene blir trygge på hverandre og oss instruktører, og utvikler gode relasjoner og vennskap. Det beveger hjertet når et barn som strever sosialt, tar i bruk gesten «klappe på stolen» for å få en medelev til å sitte ved siden av. Og det varmer når barnet tar min instruktørhånd for første gang, leder meg fra korøvelsen og ned til kveldens disko, mens hun ser på meg og synger en korfrase; «du er alltid min venn, du gjør det mulig, som å være seg selv, du er utrolig».

RESSURSSTIMULERING, LIVSUTFORDRINGER OG HELSE

For å belyse betydningen anerkjennelse og stimulering av ressurser kan ha for helse og livsutfordringer, går Rolvsjord til teori og forskning fra flere tradisjoner. Informert av den «salutogene modellen» og «resiliensforskning», peker hun på at det å bruke sine sterke sider og utvikle ressurser kan være terapeutisk verdifullt på flere måter. Det har sammenheng med vår evne til å forebygge problemer og sykdom, samt mestring av motgang. Resiliens henspiller til individets evne til å tåle påkjenninger og omfatter aspekter som hardførhet og motstandskraft. Her handler det blant annet om å bli i stand til komme seg ut av livssituasjoner med urett og undertrykkelse.

I forrige faghjørne skrev jeg om Dissimiliseleven som flere ganger har fremført OnkIP's «Styggen på ryggen», med tekstfrasen «du kommer ingen vei her i livet». Med bakgrunn i Martin Seligmans forskning på styrker som veien til ekte lykke⁽⁷⁾, fortolket jeg opptredenene som utøvelse av mot og vilje til å nå nye mål, til tross for stor motgang og smerte. Nå kan vi også merke oss hvordan fremføringene kan handle om anvendelse av kunstneriske ressurser i kampen mot urett og undertrykkelse, og at det å bruke sterke sider ge-

nerelt kan styrke et individs evne til å takle motgang.

I del 1 av denne artikkelserien viste jeg også til Dissimilis videoportrett «Emil»⁽⁹⁾, hvor mor forteller om Emil, en ungdom med store tilleggsvansker, som gjennom Dissimilis kulturtilbud utvikler sitt musikalske talent på «klaver av klangbjeller». Emil imponerer og berører i dag et stort

**Du er alltid min venn,
du gjør det mulig,
som å være seg selv,
du er utrolig.**

publikum, og har vist seg å ha ressurser langt utover bokenes lærdom. Han står som et eksempel på viktigheten av «å se forbi» funksjonsnedsettelse og ikke gi opp, for som mor sier; «det er noe i oss alle».

I portrettet formidles også livsutfordringene. Mor beskriver ungdommen Emil, som i dag skulle vært på universitetet, men som fremdeles på mange måter er en baby som er helt avhengig av henne. Livet er mye «de to», uten at folk mener noe vondt med det, og Emil har ikke en gjeng med venner. Hun sier: «Jeg er på en måte en annenrangs mamma til et annenrangs

barn. Det synes jeg er sårt».

Rolvsgjord uttrykker at det gjerne er disse følgene av sykdom som truer hele livssituasjonen. Mulighetene til å gjøre vanlige ting og delta i aktiviteter blir forhindret og begrenset, og det følger med en demoralisering for både «hovedpersonen» og pårørende. Nettopp her kan et kulturtilbud som Dissimilis få en betydning. Rolvsgjord viser til forskning som formidler at ressurser kan demme opp for negative konsekvenser av livsproblemer og sykdom, og kan gjøre personer bedre i stand til å mestre utfordringene. Tilgang til og utvikling av ressurser kan også nøytralisere uheldige effekter, hvor det å gjøre ting som ikke har med behandling og sykdom å gjøre, kan spille en viktig rolle for opplevd helse. Kan hende er det noe av dette mor til «Emil» beskriver når hun sier:

«Før så ville han jo ingenting, han bare gjemte seg inni seg selv. Nå vil han opptre. Han imponerer meg enormt hver eneste gang ved å kunne spille så kompliserte stykker uten å se noen ting. Nå synes alle mine venner han er kul. Omverdenen synes at Emil er kjempeflink. Publikum som hører når han spiller, gir han positive tilbakemeldinger. Og jeg får positive tilbakemeldinger. Sånn at jeg har plutselig et barn som jeg kan være stolt av i samfunnet da, selv om jeg har vært stolt av mitt barn før også. Så plutselig har jeg fått en verdighet som mamma og Emil har fått en verdighet som barn via Dissimilis.»

EN AVSLUTNING – EN POSITIV SPIRAL

Mennesker som søker et tilrettelagt aktivitetstilbud har ekstra utfordringer som de skal håndtere. Vi kan ikke tilby å ta bort alt det vanskelige, men vårt ressursorien-

terte kulturtilbud kan å bidra til det Rolvsgjord beskriver som en «positiv spiral». Anvendelse av sterke sider og opplevelse av mestring og flow, regnes som den viktigste kilden til gleden som oppstår i musisering. Disse positive følelsene er viktige for helse og selvstyrking, og forskning understøtter hvordan dette øker vår evne til å se handlealternativer og utvider vårt tankesett. Vi får derigjennom flere positive erfaringer, som gjør oss ytterligere i stand til deltakelse og bedre rustet til å gjøre det vi ønsker i livet. Sammenfattende uttrykker Rolvsgjord:

«Først og fremst må vi se på det å bruke ressurser som en kilde til økt livskvalitet og empowerment i seg selv»^(3,s127).

Kilder:

- (1) Evensen, Olav Ose (2013). *Utviklingshemming – generell kognitiv svikt som medfører økt sårbarhet for utvikling av psykisk lidelse*. Synnøve Aasen (red.) *Temahefte 1. Nasjonalt kompetansemiljø om utviklingshemming*.
- (2) Ask, Silje (2016). *Deltakelse og livskvalitet. En kvalitativ studie om betydningen av deltakelse i den frivillige organisasjonen Dissimilis for livskvalitet*. VID vitenskapelige høyskole.
- (3) Rolvsgjord, Randi (2008). *En ressursorientert musikkterapi*. Gro Trondalen og Even Ruud (red.) *Perspektiver på musikk og helse*, s. 123-139. NMH-publikasjoner. Oslo.
- (4) Ruud, Even (2008). *Et humanistisk perspektiv på norsk musikkterapi*. Gro Trondalen og Even Ruud (red.) *Perspektiver på musikk og helse*, s. 123-139. NMH-publikasjoner. Oslo.
- (5) Ruud, Even (2006). *Musikk gir helse*. I *Musikk og helse* (Trygve Aasgaard red.) s. 17-30. J. W. Cappelen's Forlag as, Oslo 2006.
- (6) Balsnes, Anne Haugland (2010). *Sang og velvære. En kartlegging av eksisterende forskning om sangens effekter*. Norsk visearkiv. Oslo, 2010.
- (7) Seligman, Martin (2009). *Ekte lykke. Positiv psykologi i praksis*. Universitetsforlaget. Oslo.
- (8) *Dissimilis videoportrett «Emil»*

Denne artikkelen er en oppfølgingsartikkel fra forrige Dissimilismagasin.

Dersom du ønsker å få tilsendt første del av denne saken ta kontakt med oss på post@dissimilis.no eller last ned Dissimilismagasin nummer 2 fra 2018 via våre nettsider på: www.dissimilis.no/index.php/norge/magasinet-dissimilis